

(ע' צונץ, צור געשיכטע ע' 60). הוא היה אחי אביו ורבו של ר' יוסף קרא זכמו זה נקרא גם הוא לפעמים בשם „ר' מנחם קרא“ וזה בלי ספק מפני שהתעסק ע"פ הרוב (או רק) במקרא ופירשה לתלמידיו שעמדו לפניו. הוא היה כביר בימים מרש"י והראה את פעולתו בערך ד"א תת"מ—תתמ"ה והיה צרפתי כמו שנראה מאופן ביאורו את הכתוב וגם מזה שנמצא אצלו לועזים גם בצרפתית גם באשכנזית מה שמצאנו בזמן קדום רק אצל הצרפתים אבל את עיר מגורו לא נדע. בכל אופן לא גר במרוויש כי לולי זאת ידעו רש"י פנים אל פנים ולא מסר לנו מפתרוניו רק מה ששמע מפי ר' יוסף קרא. אבל בהכרח התגורר ר' מנחם זמן מה בפּרוּבִינְצִיָּאָה כי מביא פירושים לפיוטים בשם ר' יהודה ב"ר משה הדרשן אשר שכן בנרבונא או במולווא. מתולדות ימי חייו לא נדע מאומה, ואולי היה לו בן ושמו ר' יעקב אשר מוכא בפירש"י לשמות ג' ל', ועוד בן אחר ושמו ר' יוסף שהיה בן זמנו של הרשב"ם ושהובא בתשובות חכמי צרפת ולותר סי' ג'.

את פירושו אסף ר' מנחם בספר וקרא להם בשם „פתרונים“ ונשמרו מהם בצביונם מעט ליחזקאל, ועוד יזכרו פתרוניו למלכים, ירמיה ותר"ע. וחזן מזה בא אלינו עוד מפירושו לשופטים, שמואל, ישעיהו, איוב, רות, איכה ודה"י, אבל את התורה, כנראה, לא פירש כלל. המקור היותר נכבד ליריעת פתרוניו הם פירושי בן אחי ותלמידו ר' יוסף קרא, ולכד מזה הובאו עוד אצל רש"י (אשר כפי האמור הביאם כפי ששמעם מר"י קרא), אצל ר' שמעיה, אצל בעל פירוש דה"י המיוחס לרש"י וכדומה, גם היו גלויים לפני הרשב"ם אף שאיננו מזכירם בשמם, ר' מנחם רודף ע"פ הרוב אחרי פשוטו של מקרא ופירושו נאמרים ברוח הפשט הפשוט ומתקבלים על הלב כמו למשל פירושו למ"ב י"ח כ': „אמרת אך דבר שפתים, עד עכשו היית אומר ה' יצילנו אם יבוא מלך אשר עלינו אך דבר שפתים הוא זה, כלומר אין כאמירה זו ממש אלא עצה וגבורה אדם צריך למלחמה“, או בפרשו עבים בירמיה ד' כ"ט עובי היער וכדומה. אבל יש גם שפירושו זרים ורחוקים זנראה כם איך הפשט אך התחיל לפרוש מוטות כנפיו בצרפת. בהדרש לא מאס זחשבו הרבה פעמים לפשוטו של מקרא ועם זה היו לפניו מדרשים בלתי נודעים לנו). בההרגום השתמש הרבה וסמך על פירושו והוראותיו כמו בפירושו למלות מנה אחת אפים בש"א א' ה', או כפתרו מלך הכושי בירמיה ל"ח ו' על צדקיה וכדומה. הרבה פעמים הסתפק רק בבאור המלים הקשים מבלי לגעת בענין הכתוב אבל יש גם שיאריך בבאורו ויתאמץ לשלב את המקראות זו בזו ולבאר המשך הענין (מה שעושים כמעט כל הבאים אחריו). עניני דקדוק כמעט שלא נמצא כלל בפתרוניו

במ"ע צפה"ב ה' 67) וספחתי לו בראשם מבוא עליו ועל תכונתו ושם ימצאו גם ההוכחות והראיות לכל הנאמר פה על אודותיו. ויש להוסיף רק שהשם חלבו נמצא גם באשכנז בזמן גזרות תתנ"ו (ע' צפה"ב שם 158) ובתוגרמה בשנת קע"ט (ע' אבני זכרון לאב"ן רש"ף ע' 23).

(1) גם פירושו המזור על מ"א ה' י"ב: וידבר שלשת אלפים משל שלשה למודי משל וכו' אשר לא ידעתי להעזות את מקורו מובא כאמת בלקח טוב לקהלת במבוא בשם מדרשי חכמים, ע' ריווי ג"ד 149.

סאנ נאנטן, יוזא 88 רחמי נכסיר תפורה תתקרא

ולפעמים יחמא אף נגד חוקי הלשון כמו בפרשו מלת חלה במיכה א' י"ב מלשון מחלה. חזן מכה"ק ביאר ר' מנחם גם פיוטים שונים והרבה מבאוריו (שאוילי מסרם רק על פה לשומעי דבריו) נשמרו בפירושים למחזור הנמצאים בכ"י שונים.

הראשון בפרשני צרפת היה ר' מנחם בר חלבו והראשון אשר בא אחריו ופירש את כל המקרא ואשר שמו נודע אף לכל בר כי רב דחד יומא הוא רבינו שלמה יצחקי (רש"י)

עד כי בהודו כסה את פני הקודמים לפניו ואף את פני הבאים אחריו. ואת גודל חשיבותו נראה מזה כי הספר הראשון בלה"ק אשר ידענו כברור זמן הדפסתו הוא פירושו על התורה שנרפס ע"י ר' אברהם בן גרשון ברינו ב' אדר רל"ה וכי קרוב לב' מאות ספרים נושאים ונותנים בפירושו זה⁽¹⁾, ואף נהרגם לרומית ולאשכנזית. והנה רבו הסופרים והספרים המדברים על רש"י בכלל ועל תכונת פירושו למקרא בפרט⁽²⁾, ופה לרגל מלאכתנו נסתפק בשרמוטים אחדים אשר בכחם לתת לנו מושג מאופן הבנתו את כתבי הקדש.

(1) רשימה כוללת את שם הפירושים על פירש"י עה"ת ערך ר' יעקב משה טולידאנו בספרו „אפריון“ (ירושלים תרס"ה) ורשם שם קצ"ה סימנים, אבל יש פה שעות והכפלת דברים. רשימה חדשה החל להעריך הר"א מרמורשטיין (צפה"ב י"א 156, 188; י"ב 26) אולם לא נמר אותה.

(2) הראשון אשר כתב בספר תולדות רש"י היה כפי האמור צונץ אשר הראה הדרך לכל הבאים אחריו (במ"ע שלו ע' 384—174) ונעתקו לעברית ע"י ר' שמשון בלאך (לבוש ת"ר, ווארשא תרכ"ב) עם קצורים מצד אחד והוספות ותקונים מצד שני. גינר לא כתב ביהוד על רש"י אולם מדבר ע"ד פירושו למקרא בספריו נטעי נעמנים (ברלין תר"ו, ע' 16—11) ופרשנתא (לפסאי תרס"ו, ע' 17—16; ועי"ע מאמריו במ"ע הראשון שלו וויסענסשאפטיכע צייטשריפט ח"ה 414 ובמ"ע יודישע צייטשריפט ח"ה 57). היסוד להבנת פירש"י עה"ת הוא מהדורתו של ברלינר (מהדורא א' ברלין תרכ"ו; מהדורא ב', פפד"מ תרס"ה), אשר עם זה הרויב על אדותו דברים מחוכמים בהקדמתו. עוד כתבו על רש"י בכלל ופירושו למקרא בפרט: Antoine Levy, Die Exegese bei Raschi als Exegèt (Halle 1882); den französ. Jsraeliten (Leipzig 1873, p. 10-13); (מעט הכמות ורב האיקות); רא"ה ווייס, תולדות רש"י במ"ע בית תלמוד שנה ב' (מדבר ע"פ הרוב על פירש"י לש"ס אולם גם על אותו לכה"ק ידבר, ע' 231—225, 261—257); ברלינר, Beiträge zur Geschichte d. Raschi-Commentare (ברלין 1903; ועי" מאמרי עליו בהריווי הצרפתית מ"ו 314—310). לרגלי המלא בשנת תרס"ה שפנה מאות שנה מיום פטירתו של רש"י יצאו לאור ספרים ומאמרים שונים והנכבדים בהם הם: ברלינר, Raschi, Vortrag 1906; Raschi, Vortrag 1906; Blicke in die Geisteswerkstatt Raschis, ליבר, Blicke in die Geisteswerkstatt Raschis, Conference 1905; Raschi, Conference 1905 (וזה השני הוא ספר שלם ע"ד רש"י ושם ע"ד פירושו למקרא פרק ז', ע' 134—104); באכער, Raschi (בהמאסף יאהרבוך דעם פֿעראייניגט פאר יודישע געשיכטע אונד ליטראטור ח"ט 106—86); ועללעש, Raschi (בשפת הונגרית 1906; ועי" גם מאמרו רש"י בהגן ו', תרס"ו, ובחזנות מיוחדת). האחרון אשר כתב ספר מיוחד הוא ליפשיץ, ר' שלמה יצחקי (רש"י), ווארשא תרע"ב (בביבליותיקה גדולה של תושיה) ישם ע"ד פירושו לכה"ק בפ"ט ובפ"כ. בדברי

רש"י נולד כפי הנודע בשנת ד"א ת"ת במרוויש ונרד לארצות הרינוס לשמוע שם לקח מפי גדולי אשכנז. עיקר מגמתו היתה ללמוד מפייהם את דברי התלמוד, אבל עם זה למד שם גם מקרא ורבו במקצוע זה היה ר' יעקב ב"ר יקר אשר קוראיו בשם "מורה הגמרא והמקרא" (פסחים ק"א א') אף מביא ביאור להכתוב באיוב כ"ב ל' "שהיו אמרים מפי ר' יעקב", אולם בסופו אומר כי לא שמע אותו מפי הרב וא"כ נראה כי פירושים אחרים שמע ממנו. את פירושו למקרא כתב כנראה לפי הסדר ומפני זה לא הספיק לבאר את הספרים האחרונים עזרא ונחמיה ודכה"י⁽¹⁾. אבל עם זה כמו לגמרא גם למקרא עבר על פני פירושו ותקנם כפעם בפעם, הלא אלו דבריו ליחזקאל כ"א ל"ו: "זה ימים רבים שפירשתי פרשה זו כאשר כתוב למעלה עכשיו אני רואה בשינוי לשונות שבה שאין הנביא מדבר אלא על החרב", וכן יאמר בתשובתו הידועה לרבני אלצורא ע"ד פירושו ליחזקאל (מלא חפנים ע' 36): "מכל מקום אני מעיתי באותו פירוש... ועתה עסקתי בה עם אחינו שמעיה והגהתי". כן קרא לפירושו במקרא בשם קונטרס כי בתשובה הנ"ל יאמר: "איני יודע להוסיף על מה שפירש בקונטרס", ואחד מתלמידיו יאמר בהגהה לפירש"י על חבקוק ב' נ': "וכולה מסקנא דמילתא כמו שפורש בקונטרס בנבואת חבקוק כמו שהעתיקתה כאן וכאן (צ"ל וכן) הגיה המורה בקונטרסו"⁽²⁾.

והנה כפי שהעירותי היה הענין היותר נכבד אשר נצב לפני כל מבאר את המקרא ואשר בקש לו פתרון הוא איך למצא דרך ומסלול בין הדרש והפשט, ורש"י מצא הפתרון ע"י זה שדרך בדרך המצועע, שאצלו שניהם יהדו ויתלכדו, שעמל וטרח לברר מתוך מדרשי רז"ל את הדרש הקרוב יותר לפשוטו של מקרא. ע"ז יעיד בעצמו בפירושו לבראשית ג' ח': יש מדרשי אגדה רבים וכבר סדרום רבותינו על מכונם כב"ר ובשאר מדרשות ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולא אגדה המי שבת דברי המקרא דבר דבור על אפניו, ועוד שם מ"ט כ"ב: ויש מדרשי אגדה המתישבים על הלשון, ר"ל שהם פשוטו של מקרא, וכזה חשב את האגדה לפשט במקומות אין מספר, ע"י בראשית כ"ה כ"ו: שמעתי מדרש אגדה הדורשו לפי פשוטו (ואמנם ע"י בזכור לאברהם שם); ישעיה כ"ח ב': והמסכה צרה... ורבותינו דרשוהו על ע"ז שהכניס מנשה להיכל... ואני פרשתיו לפי פשוטו... ואף

פה השתמשתי כמעט בכל הספרים והמאמרים האלו, אולם חשבתי למותר לציין ביחוד בכל מקום את המחבר אשר נסמכתי עליו.

⁽¹⁾ כי הפירוש לעזרא ונחמיה איננו לרש"י זה נראה מסגנון לשונו ודרך פירושו; גייער רצה ליחסו לר' יוסף קרא, אבל הוכחותיו אינן מוסדות כראוי (ע"י קבוצת מאמרים שלי מהדורתי ע' 180), וכי הפירוש לדה"י אינו מרש"י ע"ז כבר העירו הרחי"א ואחרים. מהכרו היה כפי הנראה מאשכנז והתגורר בנרבונא ובעת האחרונה נאמרו השערות שונות על אדות מחברו, ע"י קבוצת מאמרים שם ה' 1. גם את איוב פירש רש"י רק ע"ד מ' כ"ה והמעתיקים הוסיפו משם ועד סוף הספר מפירושים שונים אחרים, ע"י ראובן בספרו האשכנזי על הרשב"ם ע' 15.

⁽²⁾ ע"י ברלינר, בייטראגע ע' 10, וע"ע למטה אצל ר' שמעיה.

מדרש רבותינו יש לישוב על אופן הדיבור וכו'. ובפרט הבחין בין מדרשי הלכה ובין מדרשי אגדה ובעינו הכולל ראה כי מה שנוגע לפשט הראשונים קרובים אליו ביותר מן האחרונים, ע"י במדבר י"ט כ"ב: והנפש הנוגעת בו בטמא מת טמא עד הערב, כאן למדנו שהמת אבי אבות הטומאה ונוגע בו אב הטומאה ומטמא אדם, זה פירושה לפי משמעה והלכותיה ומדרש אגדה העתיקתי מיסודו של רבי משה הדרשן וזהו ויקחו אליך משלהם וכו'. ובהרבה מקומות מבאר לפי הדרש לפי שקצרה יד הפשט למצא פתרון להכתוב כ"ה כ"ב: ויתרוצצו, על כרחך המקרא הזה אומר דרשנו שסתם מה היא רציצה זו וכתב אם כן למה זה אנכי, רבותינו דרשוהו לשון רציצה וכו'. הנה בלי דרש נלאה לדרת עד כונת הכתוב בשביל שהמקרא סתום, ובכלל נוכל לומר כי בכל מקום שמפרש רש"י ע"פ הדרש ואינו מעיר ע"ז מאומה כי נראה זה בעיניו לפשט נמור.

אמנם עם זה ידע היטב שיש חלוק בין דרש לפשט ובמקומות אין מספר מעיר על ההבדל הזה ואומר כי הדרש מתנגד לפשט הפשוט, ונביא פה דוגמאות מכל חלקי המקרא כדי להראות עוד שנידון זה אין חילוק אצלו בין פירוש התורה ובין פירוש שאר ספרי הקדש, אף שהדעת נותנת כי לתורה נמשך בהכרח יותר אחר המדרש ומה גם בחלק המצות, ע"י למשל בראשית ד' ח': ויאמר קין אל הבל, נכנס עמו בדברי ריב ומצה... ויש בזה מדרשי אגדה אך זה ישובו של מקרא; שם מ"ט כ"ב: ומדרשי אגדה יש רבים וזה נוסח לישוב לשון המקרא; ש"א ב' ל': אמור אמרתי, שני פעמים פסקתי גדולה לבני איתמר... זו ראיתי במדרש שמואל ולשון הגון מזה שמעתי וכו'; זכריה א' ח': ראיתי הלילה וגו' רבותינו פירשו מה שפירשו באגדת חלק אך אין סדר הפרשה והלשון מתישב בו; תהלים ט"ו ז':... ורבותינו פירשוהו על אברהם אבינו... אך אנו צריכין לישוב המקראות על זה הדרך; משלי י"ג כ"ג: ורבותינו פירשו במס' חגיגה ויש נספה על שלוחו של מלאך המות... אבל אם כן הוא אין ענין סוף הפסוק לראשו (וע"ע שמות ו' ט'; תהלים ח' א', נ"א ז', ס"ח ל"ו; משלי ה' כ"ז; קהלת ז' כ"א וכו' וכו'). ואף על הסתירה שיש בין דרשות חז"ל ודקדוק הלשון לא נמנע מלהעיר, ע"י שמות ב' ה': את אמתה, את שפחתה, ורבותינו דרשו לשון יד אבל לפי דקדוק לשון הקדש היה לו להנקד אמתה דגושה וכו'. אבל אף שהדגיש כי אי אפשר לישוב המקראות על פי הדרש הנו מטעים עם זה כי יש מקום לשניהם במקרא, גם להדרש גם להפשט, כי דברי תורה כפטיש יפוצץ סלע מתחלקים לכמה טעמים (בראשית ל"ג כ"ג וכדומה לזה שמות א' ט', וע"י הקדמה לשה"ש והתשובה בחפש מטמונים לב"ג ס' ה'). ולכן יעמדו בפירושו הדרש והפשט זה אצל זה ולא ידחקו איש את אחיו, וחלק מקום גדול להדרש על כל צעד וצעד עד כי למשל שני שלישי ספר בראשית מבוארים לפי המדרשות ואף בפירושו בשאר הספרים שלשה חלקים מהם דרשות וחלק אחד פשט. והמשכו אחרי דרשות חז"ל היא שעמדה לו כי נתקיימו פירושו לדור אחרון וכי כל הבאורים האחרים

⁽¹⁾ יש שרש"י מפרש פרשה שלמה ע"פ הפשט ואח"כ מביא עליה דרש, ע"י למשל

ויקרא כ"ו י"ז, ונמצא כזה גם אצל הבאים אחריו ובפרט אצל הר"י קרא, ע"י להלן.

נדרו מפניו, ולא נתמה על כי ידע רש"י להרכיב שני יסודות שנראו כאילו אין להם מקום זה בצד זה הלא אף שהיה שקוע בראשו ורובו בעולם ההלכה ואף ששמענו כי חשבה לפשט הפשוט הנה נמצא אצלו שמפרש לפעמים נגד ההלכה ואינו רואה בזה שום דבר מוזר כי השקפתו התלמודית היתה מאוששה כל כך עד שלא נשקפה לה שום סכנה מן הפשטנות. עי' למשל שמות ט"ז ב"ח: אל יצא איש ממקומו, אלו אלפים אמה של תחום שבת... ועיקרו של מקרא על לוקמי המן נאמר; שם כ"ב ח': אשר יאמר כי הוא זה, לפי פשוטו אשר יאמר העד כי הוא זה שנשבעת עליו הרי הוא אצלך... ורבותינו ז"ל דרשו כי הוא זה ללמד שאין מהיבין אותו שבועה אלא אם כן הודה במקצת וכו'; שם כ"ג ב': לא תהיה אחרי רבים לרעת, יש במקרא הוזה מדרשי חכמי ישראל אבל אין לשון המקרא מיושב בהן על אפניו מכאן דרשו שאין מטין לחובה בהכרעת דיון אחד... ואני אומר לישבו על אפניו כפשוטו כך פתרונו לא תהיה אחרי רבים לרעת אם ראית רשעים מטין משפט לא תאמר הואיל ורבים הם אני נוטה אחריהם וכו'; ויקרא י"ג ו': כהה, הוכחה מקראיתו הא אם עמד במראיתו או פשה מטא, וזה נגד המשנה ננעים פ"א מ"ג (עי' ר"ש שם ובכור לאברהם).

הנה כי כן פנה רש"י מקום הרבה להדרש אבל במקום שמפרש ע"פ הפשט אין ערוך אליו כאשר כבר העיר ע"ז הרמב"ן באור לנתיבה ולמותר להביא על זה דוגמאות כי בפשטים כאלה נפגש כמעט על כל צעד וצעד, ונאמר רק: כי ידע לירד לעמק פשוטו של מקרא במדה כזו שלא נמצא אצל וולתו, כמו למשל פירושו על ויבחר אותם בתוך (בראשית ט"ז ו'), התבוננתו כי הברכה והקללה שזכרו בדברים י"א כ"ז הם אותם האמורות בהר גרזים והר עיבל וכו' וכו'. סגנונו צח וקצר ולפעמים במלה אחת מכאן הכל ועם זה איננו מתהדר בשום מליצה ריקה זאם צדק הפתגם כי הסגנון הוא האדם או נראה גם פה את תמימותו ופשטותו ופנימיות נפשו, ובתמימותו במקום שאינו יודע אינו בוש לומר לא ידעתי (עי' למשל שמות כ"ב ב"ח, ויקרא י"ג ד', דברים ל"ג כ"ד, יהושע י"ח ט"ז, ישעיה י"ג כ"א, יחזקאל מ"ב ג' ה', זכריה ח' ח', משלי ל' ל"א). כל רעיון ידע לבטא כהוגן ובדרך קצרה ובפרט בולטת הכונתו זאת בבאור מעשה המשכן ובגדי הכהנים וגבולות א"י (עי' רשב"ם שמות ראש פרשה כ"ה) אף להקלת המובן הוסיף ציורים כמו אצל התחומין (עי' רשב"ם במדבר ל"ד ב'). מדרכי פירושו הוא להקדים לפעמים כעין כללים לאופן ביאורו (עי' למשל תחלת זכריה ותחלת שה"ש), לשלב המקראות זה בזה (עי' שמות כ"ה ט', ויקרא י"א ל"ד, דברים ד' מ"ד), ואף להראות כי לפעמים נראים דברי הכתוב כמיותר אמנם נקדמו כדי שרובן על ידם מה שנמצא במקום אחר, עי' שמות י"ג י"ח: וחמושים, אין חמושים אלא מזוינים... ומקרא זה לא נכתב אלא לשבר את האזן שלא תתמה במלחמת עמלק ובמלחמות סיחון ועוגן ומדין מדוכן היו להם כלי ויין וכו' (1).

(1) פה נראה את רש"י משתמש במליצת לשבר את האזן באופן אחר מהרגיל (ואמנם אולי זה מהוספות ר"י קרא, עי' פליטת סופרים ע' 17). ויש להעיר כי הכלל הזה וכן כלל שליבת המקראות זו כזו שנחשב לפרי רוחו של הפשטנים המאוחרים לרש"י מצא לו כבר מקום אצל אבי פרשני צרפת.

גם שם לב אל דברים שנוגעים לסדור התנ"ך (לענינים שקורים בזמננו „אינלייטונגס-וויסענשאפט“) כמו יהושע א' א': ויהי אחרי מות משה, מחובר על סדר התורה המסיימת בפטירת משה וזה מחובר לה; שופטים ה' ל"א: והשקוט הארץ, אין זה מדברי דבורה אלא מדברי כותב הספר; שם י"ז א': ויהי איש מהר אפרים, אע"פ שנכתבו שתי פרשיות הללו בסוף הספר של מיכה ושל פלגש בנבעה בתחלת השופטים היה בימי עתניאל בן קנו וכו'. הוא מעיר כי יש מקראות שמקצרים לשונם וממעטים תיבה אחת (ועי' יהושע י"ג ט': ומקרא קצר הוא זה והמבין בלשון המקרא מיושב הוא על הלב) ויש מקראות מסורסים (עי' קהלת ה' י"א: הרי זה מקרא מסורס נדרש מסופו לראשו) וכדומה כללים למכביר.

על דקדוק הלשון פקח עיניו במדה מרובה והקדיש לו מקום גדול בפירושו וכבר נתחברו ע"ז ספרים שלמים, מספרי חוקרי הלשון היו גלויים לפניו כפי הנודע רק ספרי מנחם ודונש ומכאם במקומות אין מספר אבל לא הלך אחריהם בעינים עצומות והרבה פעמים עלה עליהם בהכרת השרשים ובהכרת כללים חשובים, עי' למשל שמות ב' י' שהכיר כי משיתיהו הוא משרש משה לעומת מנחם שחברו עם מש; שם ג' כ"ב בדבר מלת ונצלחם; שם כ"א י"ג בדבר מלת צדה שמנחם חברו בחלק צד ציד; תהלים ל"ט י"א בדבר מתגרת ירך וכדומה. ובכלל נראה אצלו כבר כמה נכוחות בדבר האותיות החסרות כמו דבריו בענין וייטב (שמות א' כ'), בדבר ולא יהל שם ערבי (ישעיה י"ג ג') וכדומה, אבל יש שחשב גם הוא אות אחת לשרש (עי' למשל צפניה ג' י"ח). רש"י הוא גם אחד הראשונים שמכבדיל נכוחה בין הזמנים עי' הערותיו הישירות בדבר לשון הווה (בראשית כ"ד מ"ה, כ"ט ג' וכו'). אף הבחין בין בינוני נשלם לבלתי נשלם, דבר שעמדו עליו אך בעת החדשה, עי' במדבר ל"ה ל"ב: לנוס, כמו לגס כמו שובי מלחמה... כי מילים היו כאשר האמר שוב על מי ששב כבר ומול על מי שמל כבר כן האמר לנוס על מי שנס כבר וקורדו נוס כלומר מוכרח וכו'. ולפעמים תראה איך חסר לו הביטוי הנכון אע"פ שהדבר והמושג ברור לו, עי' הערתו לבראשית כ"ז י"ד בדבר עֲבֹדָה וְעִבְדָה, ר"ל בדבר שם נפרד ושם הקבוצ, ואחרי שלא נודעו לו הבטויים בדקדוק הנהו מרחיב דברים (למרות בחרו בכ"מ דרך קצרה) כדי לברר אותם, עי' בדבר החלוק בין עֶשֶׂן וְעָשָׂן, וזה נראה ביחוד לשמות י"ט י"ח (ועי' בראשית ו' כ"ג, י"ז י"א, מ"ט י' כ"ג וכו' וכו'). הוא מחדש כללים בשמוש הלשון והרבה מכלילו אלו מפליאים בקצורם ועומקם, עי' למשל שמות כ"ז ג': אשה אל אחותה, כן דרך המקרא לדבר בדבר שהוא לשון נקבה ובדבר שהוא לשון זכר אומר איש אל אחיו כמו שנאמר בכרוכים ופניהם איש אל אחיו; ורמיה נ"א י"ב בדבר שני נמי"ן זה אחר זה וכו' וכו'. דרש בשמות הנדרפים ומצא ההכרל שבמושגיהם כמו בין דשא ועשב (בראשית א' י"א), בין טרם וקודם (שם ב' ה'), בין חכמה וחכונה ודעת (שמות ל"א ג'), בין רמס וטרף שנאמר אצל הארי (מיכה ה' ז' 1), וכל זה

(1) אמנם מה שאיתא ליואל א' כ' מה שמבחין שם בין המלות הנדרפות בקולי החיות: ערג לאילים נהם לשחלים וכו' זה לקוח מדונש בן לברט (עי' פירושו לתהלים מ"ב ב').

מראה איך משל בכל מכמני הלשון. הבחין בין לשון המשנה (עי' בראשית ל"ז כ"ב, שמות ט"ז ל"א, יחזקאל כ"ז ו', תהלים ע"ז י"א וכו') ובין לשון ארמית שהוא לו לשון התלמוד ושמבאר על ידה מלים בעברית (עי' למשל בראשית ג' י"ד, ויקרא ג' ד')⁽¹⁾. אחד ממקורותיו היותר חשובים היו לו התרגומים. קודם כל תרגום אונקלוס שמשמש בו הרבה מאד ואומר ותרגומו, בתרגומו, אף שיש שנומה ממנו ומגלה מעותו (עי' למשל דברים י"ב ל'), גם היו לו נוסחאות שונות מתרגום זה (עי' בראשית כ"ז ל"ז, שמות כ"ג כ"ז, במדבר כ' כ"ט וכו') ולפעמים נותן כללים על מנהגו של אונקלוס בתרגומו (עי' למשל בראשית ל"ז כ"ז ע"ד קבל ושמע, שם מ"ג ט"ו ע"ד דבר ונסב). בפירושו לנו"כ משתמש בתרגום וינתן (עי' ביחוד יחזקאל ט"ז ט': וינתן פירש את כולה ואין להוסיף על התרגום וכן פירשה וכו'; ועי' שופטים ה' ד', נחום א' י"ב, מלאכי ב' ט"ז וכו' וכו'), וכן מביא את תרגום שני לאסתר (דברים ג' ד', ועי' מגילה י"ג ב'). תרגום ירושלמי לתורה ותרגום כתובים לא ידע רש"י ובפירושו אומר למגלה כ"א ב': ועשרה מתרגמן לא גרסין לפי שאין תרגום בכתובים⁽²⁾.

את מקורותיו של רש"י והמחברים והספרים שהשתמש בהם כבר פרט אחד לאחד צונץ בתולדותיו, ובמה שנוגע לפירושו על התורה ציין אותם ברלינר במהדורתו עד כי כמעט לא הניח מקום להתגדר בפנה זו, ולכן אין צורך להרחיב הדבור על אדותם. ויש להעיר נידון זה רק שתי הערות: האחת כי בין המחברים שמביא רש"י ישנם הרבה כאלו שנכנסו מתוך ההוספות שנתוספו על פירושו (אשר נדבר עליהם עוד למטה) ועי' הרצו משפטים בלתי צודקים. כן למשל מה שהובא בפירש"י לע"ז ע"ה א' 'לשון אבא מורי מנוחתו כבוד' נובע באמת מהרשב"ם (עי' ברלינר ביישראָגע 27), וא"כ אין להוציא מזה שהיה אביו של רש"י איש מלומד; ביחזקאל כ"ז י"ז איתא: מפי ר' שמעון מצאתי, אמנם בכ"י הגרסא שמעיה (עי' לקמן ע' XXI)⁽³⁾; רבי אהרן שהובא לבראשית י"א ל"ב הוא מהוספות ר' שמעיה (עי' הקדמה ברלינר לרש"י עה"ת מהדורא ב' ע' IX), וכן מה שהובא לשה"א י"ד כ"ז מפי ר' נתן הישמעאלי ולמשלי ה' י"ז מה ששמעין מרבי אהרן בשם רבי נתן וכדומה חסר בכ"י וכנראה שהכל הם הוספות שנתוספו אח"כ (עי' נטעני נעמנים לגיגור בחלקו האשכנזי ע' 10-ה' 6). ושנית כי היו לרש"י מקורות לא רק בכתב כ"א גם בע"פ

(1) רש"י מבאר לפעמים גם ע"פ שרשי לשון ערבית ששמעם או ידעם מפי אחרים כי בעצמו לא ידע השפה הזאת, עי' עפפנשטיין בריווי הצרפתית מ"ז 47 והלאה וליבר שם ע' 197 והלאה.

(2) עי' ברלינר, ביישראָגע ע' 29 ורש"י עה"ת מהדורא ב' ע' 433 ובמה-שמובא שם מופרכים גם ראיותיו של ווייס שהביא כי היה לפני רש"י תרגום ירושלמי (בית תלמוד ש"ב 228), וגם ראיתו מדברים כ"ד ה' אין לה על מה שתסמוך כי באמת גמצאה בכ"י של תרגום אונקלוס הנוסחא ויהדי עם אתתיה, עי' נתינה לגר.

(3) ע"ד שאר המקומות שמביא רש"י דברים בשם ר' שמעון (ונשתכש השם הזה גם לשמשון) עי' עפפנשטיין בהחוקר ש"א ע' 86 והלאה.

מה ששמע מאחרים⁽¹⁾ ובשביל זה אומר לפעמים כי לא שמע ולא מצא פירוש לכתוב מן הכתובים ומלבו הוציא פירושו (עי' שמות כ"ח ד', יחזקאל כ"ט כ"א) ופעם אחת יאמר (יחזקאל מ"ב נ'): "ואני לא היה לי עור ולא רב בכל הבגין הזה אלא כמו שהראני מן השמים".

אבל לא לבד פירש רש"י על פי מה שמצא ועל פי מה ששמע כי אם גם על פי מה שראה והבין אל מה שנעשה סביבו. כי בכל גדלו בתורה ובחסידות לא התרחק עצמו מן החיים אבל הכירם ובחנם וירעם והיו עיניו פקוחות להשכיל אל כל דבר ומכלם הוציא תועלת לחדור על ידם אל עומק כוונת המקרא. כרוב בני מדינתו התפרנס גם רש"י מכרמים שהיו לו והיה עסוק בבצירה ובדריכת גפות (תשובות חכמי צרפת ולותר סי' פ"ד) וכבר עי' הוכרח לישא וליתן עם אנשים שונים ולהתבונן אל דרכיהם ופעולותיהם. עם זה היתה עיר טרוויש עיר הומיה ומקורב ומרחוק באו לשם ליומי השוק וניתנה היכולת לרש"י ללמוד מנהגים שונים ובפירושו נראה כי למד אל מנהגים שהיו שוררים בעירו ובזמנו ממה שיאמר ליחזקאל כ"ז י"ג: והיה מנהגם סוחרים הבאים זה מצפון וזה מדרום לא היו רשאים לעשות סחורה זה עם זה אלא יושבי העיר לוקחים מזה ומוכרים לזה, וזה מקביל היטב לנמוסי תקופת ימי הבינים. או מה שאומר לשמות כ"ח מ"א: ומלאת את ידם... ובלשון לעו כשממנים אדם על פקורת דבר נותן השליט בידו בית יד של עור שקורין גאנט בלע"ז ועל ידו הוא מחויקו בדבר וכו'. גם אל דרך בעלי המלאכות אשר סביבותיו התבונן היטב כמו שנראה למשל מפירושו לאיוב י"ט כ"ד: דרך הזקקי אבן יחצבו בצור ואח"כ יעבירו עופרת עליהן לתת לאותיות מראה שחרורית. והרבה פעמים נמצאהו אומר יש אצלנו, במקומנו, בעיר הזאת וכדומה, וכבר אספו הרבה דוגמאות נידון זה ברלינר במחברתו בליקע ועוד יותר מזה (ובפרט מפירושו לתלמוד) וועללעש במחברתו רש"י (בהגהן כרך י' ובחברת מיוחדת). ויש גם דברים בפירושו למקרא שיש להם יחס אל מאורעות זמנו הוא זמן נוסעי הצלב שאז רבו השמדות והרדיפות בארץ צרפת, עי' למשל לישעיה ג' ט': ואת עשיר במותיו, ולדעת המושל מסר עצמו בכל מיני מות שגור עליו על שלא רצה לקבל עליו כפירה ולחמום חמס כפל הגוים אשר היה נר ביניהם, או לתהלים ל"ח י"ח: כי אני לצלע נכון, לכך אנו הוונים אשר היה נר ביניהם, או לתהלים ל"ח ומזמנים ומזמנים לשבר המיד, וכדומה.

יחוסו לארצו ולזמנו מתבלט ג"כ בהלועזים הרבים שנמצאו בפירושו. לועז הוא אצלו כל דבור שאיננו בלה"ק, עי' ישעיה ל"ג י"ט: עם נועז, כמו לועז אלו האומות שאין לשונם לשון לה"ק; תהלים קי"ד א': מעם לועז, עם שפת אחר שאינו לה"ק (ועי' ג"כ סנהדרין ק"א א' ולשון עגה, שאינו הונה באותיותיו בלה"ק שלנו אלא שאנו לועזין), אבל בפרט כונתו במלת לועז אל שפת צרפתית וביחוד אותה השפה שדברו בה בעירו. ובכלל נמצא בפירושו למקרא קרוב לאלף

(1) ואף מדרשי אנדה מביא רש"י לפי מה ששמעם בע"פ, עי' למשל דברים כ"ט ג': שמעתי שאותו היום שנתן משה ספר התורה לבני לוי... באו כל ישראל לפני משה ואמרו לו וכו'.

לועזים וערכם גדול גם ליריעת שפת צרפתית הישנה. הלועזים מיוסדים ברובם רק על תיבה אחת ואך לפעמים על דבור כולו (עי' למשל יחזקאל ט"ז י') ולפעמים הלעז אינו פתרון מלה כ"א כונתו לציין תמינה של דקדוק כמו המין והיחס. גם נמצא שרש"י מביא כמה לועזים למלה אחת (כמו ירמיה ב' כ"ד, יחזקאל כ"ו ט'). עם זה נמצא במספר קטן גם לועזים אשכנזים (בסך הכל י"ד מלים) ויש גם כאלו שהוסיפום התלמידים ובפרט הלועזים הסלבים, עי' למשל מ"א ו' ו': ומקבות רלוואט בלשון רוסים⁽¹⁾.

עוד ידע רש"י שהנוצרים מכארים הרבה כתובי התורה על משיחם והוא משתרש לסתור מענותיהם, וגם בזה סלל הדרך להצרפתים אשר באו אחריו שכמעט אצל כולם ימצאו פירושים המכוונים, לתשובת המינים⁽²⁾ עוד מרם החלו הווכחים שנדבר עליהם למטה. ונראה שהמלה "מינים" עדיין אין רגילה על שפתו⁽³⁾ כי למשל לישעיה ט' ו' יאמר: ולתשובת החולקים האומרים לדעתם יש להשיבם מהו מעתה והלא לא בא אותו מעות עד לסוף חמש מאות שנה. ולפעמים אינו חולק עליהם בפירוש אך נראה שבאורו מכוון נגדם כמו בבארו נבואת הנה ישכיל עברי בישעיה נ"ג על ישראל (ועי' ירמיה ל"א ל"ט, תהלים ב' וכ"א ב').

רש"י שחי בעולם המקרא והתלמוד והם היו מקור רוחו לא הלך בהכרח בדרכי המתפלספים ואת נתיבותיהם לא ידע לפתור את הנסים ע"פ דרך הטבע או לבאר את תארי השם באופן שלא יהיו נראים למגשומים את הבורא אף שידע גם הוא כי דבורי ההגשמה לא יוקחו כפשוטם וכי, דבר הכתוב כניכול בשכינה ויוגמת מלך בשר ודם כדי להשמיע און הבריות כפי ההווה שיוכלו להבין דבר" (שמות ט"ז ח') ולכן מציאו אותו משתמש לפעמים במליצת חז"ל "לשבר את האון מה שהיא יכולה לשמוע" (שמות י"ט י"ח, ל"א י"ו; דברים כ"ט י"ט ושם משמיע את האון; ישעיה ס"ג א'), ואף במקום שפירש דרך ציור ומשל גם פה נמשך אחרי דרשת רז"ל כמו בפירושו לישכותי כפי (שמות ל"ז כ"ב). ולא לבד בענין הרקת הגשמות אבל

(1) עי' שגת המעתיקים שלא הבינו את השפה הזאת נתקלקלו הלועזים ונשחתה תמונתם הרבה והפתרונים היותר טובים של הלועזים נמצא אצל אחד מגדולי חוקרי שפת צרפת הישנה הוא דארמסטטער בספרו ש"ל אחרי מותו עי' בראנדין בשם Les gloses françaises de Raschi dans la Bible (פריז 1909); העתקה מיוחדת מתוך הרוויי שנת 08—1907, ועי' ע"ש ס"ג 132). את הלועזים בפירוש התורה ביאר ברליגר במאמר מיוחד בשפת אשכנזיות בסוף מהדורתו השניה (וי"ל גם בחוברת מיוחדת). וזה מקרוב גרפס ספר קטן בשם "המפרש והמתרגם כל מלות לעז שבפירוש רש"י על התורה" מאת פערלא (ווארשא תרע"ג), אבל אין לו כל ערך מדעי.

(2) ע"ד הבאור בלשון כנען למלת שניר (דברים ג' ד') שהוא שלג (snieg) עי' ברליגר מהדורא ב' 427 וקענינסבערגער במ"ע איראעלישע מונאטסשריפט (הנספת ליודישע פרעססע) 1913 נו' 6.

(3) ובמקום שנמצאה הם מאמיני שתי רשויות והתשובה עליהם לקוחה ממדרש רז"ל, עי' לבראשית א' כ"ו, ו' ו'. ואמנם בפירושו לתלמוד אולי יש מקומות שקרא בהם לנוצדים בשם מינים, עי' מחברתו של וועללעש הנ"ל (הגרן ו' 16).

גם בענינים דומים לה אינו נוטה הצדה להסיר מכשולים ולפרש דברים שמעוררים תמיה אבל מפרשם כפשוטם כי בתמימותו היתה לא עלה על לבו שדברי הכתוב צריכים להעקם למען לא יתעורר נגדם קטרוג והשגה. ואם מבלי משים מסלק תמיות כאלו או נתפלא גם פה על בינתו הישרה, כמו למשל בפירושו לירמיה ו' כ"ב לדברי הנביא האומר כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציאי אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח הוא מדניש את המלות ביום הוציאי אותם ואומר: תחלת תנאי לא היתה אלא אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה (וכיוצא בזה לתהלים מ' ו': זכח ומנחה לא חפצתי ביום מ"ת כענין שנאמר ועתה אם שמוע תשמע בקולי⁽¹⁾). אינו נמיה לסוד נמצא אצלו רק בפירושו לאיוב סוף פרשה כ"ח אבל פה נמשך אחרי ספר יצירה שמביאו שתי פעמים ועם זה אומר בראשה: סוף הפרשה היא יקרה מכל ועל כן כל ימי נתתי לבי עליה ללמוד. וכן מעיר ברליגר על דבריו לתהלים מ"ט י"א: "באחמים נאמר מיתה שאינם מתים בעוה"ו אלא הגוף בלבד ובכס"ל ובעד נאמר אבידה שהגוף הנשמה אבודים" שהם קרובים להשקפותיו של הרמב"ם ע"ד חיי עולם הבא.

הן אלה קצות דרכיו של רש"י בפירושו למקרא ולא נתפלא אם גדלה השפעתו על הבאים אחריו עד כי כנוהו בשם מאור הגולה או מאיר עיני הגולה או המאור הגדול, גם את התאר המורה ורבן של כל בני הגולה נתנו לו והמליצו עליו את השם פרשנדתא (ר"ל פרשן דתא) ואמרו הפתגם הידוע, כל הפירושים השלך לאשפתא חוץ מפרשנדתא וכן פורתא. ואף בעלי הסוד התרפקו עליו ואמרו, דרש"י התענה תרי"ג תעניות קודם שכתב פירוש התורה (שה"ג ערך רש"י) והש"ל אמר על פירושו לכה"ק שהם כקבלה מסיני, אף כי רחוק רש"י מסודות ורמזים כרחוק מזרח ממערב. אבל התפשטותו היתה של פירושו בכל תפוצת ישראל היא שגרמה נ"כ כי שנו את מראיתו והוסיפו בו דברים אף שבשו את הלשון ואת הענין בחפצם לתקן מה שהיה נראה בעיניהם שצריך תקון ואשר באמת לא עמדו על עומק כונתו. וברם אפריון נמטיה להרה"ח הר"א ברליגר שהשתדל לנקות את הפירוש לתורה מכל ההוספות והשבוסים האלה (עי' הקדמתו למהדורא ב' ע' xi והלאה) ומי יתן יבואו אחרים ויעשו גם לפירושו לנו"כ במתכונתו.

אולם לא לבד אחרי פמירתו עשו כזה עם פירושי רש"י ובפרט עם אותו לתורה כי אם עוד בחייו שנתו עליו נוספות שני גדולים⁽²⁾, אשר האחד מהם אך בצל רש"י יתהפך בתור מפרש למקרא וזולת זה לא נודע ממנו שהתעסק בפירושי ספרי הקדש אם כי מצויין האיש במקצוע התלמוד וההלכה, ולהשני להפך יתבצר

(1) וראוי לציין גם דבריו הנפלאים לשמות ו' א' ע"ד נבואה וו"ל; וכל לשון נבואה אדם המכריז ומשמיע לעם דברי תוכחות והוא מגורת ניב שפתים ינוב חכמה ויכל מהתנבות דשמואל ובלעז קורין לו פרידיכר, והדברים האלו מצאו חן אף בעיני שפינוזה (עי' לוי, דיא עקסענעווע וכ"ו ע' 13).

(2) ולפי ברליגר (בהקדמתו ע' IX) הם שלשה, היינו מלבד השנים שידובר עליהם מיר עוד הרשב"ם.

לפסא 1 והם מסומנים שם: ת' (הוספת) רבינו שמעיה או תר"ש או מהגהות רבינו שמעיה בשם רבו שלמה פניב פיר' מכתב ידו או כך כתב רבינו שמעיה בפירושו שכתב מידו, וכבר הרפים את כל ההוספות האלו ברלינר (בייטרדאנע 22—18) ומהם ראוי לציין ביחוד מה שאיתא לבראשית ל"ה ט"ז: רבינו שמעיה פירש בשם ר' שלמה בר יונה כברת לשון ערבו עיר גדולה קדינא כבירא כך גדול הקן כביר (עי' ריווי מ"ז 50) ועוד. לכמדבר ט"ז א': כן כתב רב' שמעיה באגרת התכונה לקונטרס פרישת רש"י.

ואולי כתב ר' שמעיה לא רק הוספות לפירש"י כ"א גם באורי עצמו ונשתתרו מהם שיורים לשמואל בפירוש לספר זה שנתחם לר"י קרא ושדובר ממנו למטה ושם הובאו פירושו בשם פי' שמע' או בדומה לזה ויהיה זה קיצור מן 'פירש שמעיה', ובהם פירושים יקרים כמו לש"א ט"ז י"ב: מציב לו יד, פי' שמע' יד זה לשון מצבה היא כגון ויצב לו בחייו את מצבת ונו' ויקרא לה יד אבשלום וזה המובח שנאמר באלהו. וירפא את מוכח ה' ההרום (עי' רש"י); שם כ"א ב': ויהרד אחימלך פירש שמע' לשון כיבוד כמו הנה חרדת אלינו (ו בדומה, ואף אל דקדוק הלשון שם עינו כמו לו"ד ל"ב: ויעט העם, שמע' חיברו כגון ויעט בהם דנבל ועמך עטה וכו' (ואף שמעיה וחיברו גם עם עיט כמו רש"י).

המבאר השני אשר גם הוא במדה ידועה בצל רש"י יתלונן ובאורו ראה אור הוא

רבי יוסף קרא

בן רבי שמעון בן רבי חלבו (2). אביו רבי שמעון היה אולי איש מלומד כי בפירושו

(1) הבאור הזה לשמואל נמצא גם בכ"י ברסלא 104 ושם כתוב: פירש שמואל לשון כבוד, ומה דן ראון (רשב"ם אלס שריפטערקלאָרער 13) שהכונה פה אל הרשב"ם, אמנם אין ספק שמעיה המעתיק וכתב שמואל במקום שמע'. ועוד ראייה שהרשב"ם לא יקרא בלי התאר רבי מה שאין כאן בר' שמעיה שמצאנו אותו נקרא בשמו לבד (ועי' עוד אור זרוע ה"ב דף ע"ד ע"ד סי' שג"ה: עכ"ל שמעיה מפירושו).

(2) הראשונים אשר כתבו על ר"י קרא ופירושו למקרא היו: צונץ (עי' ביתור צור נעשיכ-טע אונד ליטרטור ע' 66), שר"ל (כ"ח ז' 57 והלאה) ונייגר בספריו נטעי נעמנים ע' 29—17 ופרשנרתא מחלקה עברית עי' 21—33 ומחלקה אשכנזית ע' 28—12 (ועי' צדמ"ט מ"ו 151, ט"ו 299 ובקבוצת מאמרים שלו במהדורתי ע' 178 ועוד בהמאסף Abraham Geiger ע' 393; בספרו נטעי נעמנים הג"ל הרפים, בחלקו העברי דף א'—ט"ו, ליקושים מפירושי ר' יוסף בן שמעון קארא ובני דורו אמנם הרבה מהם אינם פרי רוחו כמו שכבר העיר ע"ו קירכהיים בלמב"ד ר' אריענטס 1848 ע' 435). ספרים מיוחדים ע"ד ר"י קרא חברו: איינשטיין, R. Joseph Kara und sein Commenter zu Kohelet (במ"ע מאנאצין 1886 ע' 260—206); ליטממאן, Josef ben Simeon Kara als Schriffterklärer (ברסלא 1887) ועפנשטיין, Zur Würdigung der Exegese Josef Kara's (פפר"מ 1907; ועי' מ"ש עליו בהריווי ג"ד 154—147). משאר המאמרים על אודותו ראוי לציין דברי ברלינר בפליטת סופרים (בחלקו האשכנזי ע' 25—16); שוח"ה במכתבו בראש פירוש ירמיה אשר י"ל ע"י שלאסברג; עפנשטיין בהחוקר שנה א' ע' 35—29

אחד המקומות היותר חשובים בקורות באורי המקרא בצרפת אם כי בתלמוד לא נברה ידו. הראשון מהם הוא

רבי שמעיה

הוא היה תלמידו של רש"י (תוס' ברכות כ"ה ב' ד"ה והרי) אף למד לפניו בתמידות והיה סופרו וסידר פסקיו ותשובותיו וא"כ בהכרח גר בטרובייש (1). יחוסו לרש"י לא נתברר היטב, לדעת קצת היה נכדו של רש"י (מרדכי חולין סי' תשכ"ה), לדעת אחרים היה חתנו או חתן אחותו (ס' האסופות, הובא מאת גראסס במאנאצין י' 83). אבל יותר נראה שהיה חמיו של אחד מנכדיו רש"י כי ר"ת כותב בספר הישר (דף פ"א ע"ד): ואחר שפירשתיו נמצאת התשובה בכרך הדברים (צ"ל הרב ר') שמעיה חמיו של רבינו אחי וכו'. ר' שמעיה חיבר פירושים למסכתות שונות ומהם נדפס פירושו למס' מדות אבל עם זה התעסק גם במקרא, כבר הבאנו לעיל (ע' XVI) מה שכתב רש"י לרבני אלצורא ע"ד פירוש יחזקאל שלו; ועתה עסקתי בה עם אחינו שמעיה והגהתי"ה ובאמת איתא בכמה דפוסים ברש"י ליחזקאל מ"ב ד': 'זה שייך לרש"י כ"ב פסוק ב' בגמר הדבור למעלה וזה פירש ר' שמעיה וכתב מדעתו. תוספת', ובכ"י ברלין 122 כתוב למ"ב י"א ד"ה לארכו; 'זה הפסק פסק ר' שמעיה וכתב מודעתנו', גם במקום שיש בדפוסים לכ"ו י"ז; 'ויונתן תירגם בחטי ריחוש... ולא ידעתי מהו, מפי ר' שמעון מצאתי שמצא במקרא תירגם ירושלמי וכו'', איתא בכ"ו: 'ויונתן תירגם בחטי ריחוש ולא שמעתי מה, פירש שמעיה כמו שמצאנו בתירגם ירושלמי וכו''. ולפ"ד עפשטיין כל מה שאיתא לרש"י ביחזקאל בהסימנים האחרונים בשם 'מצאתי' (מ"ב ד', מ"ג ז' י"א, מ"ד ג', מ"ה ה', מ"ו ו', מ"ז כ') נובע מר' שמעיה. עוד העיר ברלינר כי ר' שמעיה רגיל לומר הגיה תחת פירש ולפי זה כ"מ שבא הביטוי הזה בפירושי רש"י הוא ממנו, כמו למשל לירמיה כ"ב כ"ח: ואחרים הגיהו מעצב כמו מעצבין את הקטן במסכת שבת וכו' אין זה כרי (ובכ"ו: אין הפירוש הזה כרי לשית לו לב), שם כ"ו י': אחרים הגיהו כשגלה יהויכין וכו'.

אמנם יותר מזה חוסף דברים בפירש"י עה"ת ודבריו נכנסו לתוך פירוש מורד כמו שנוכל לברר זה ע"י כ"י. כמו למשל מה שאיתא לבראשית י"א ל' (למלת בהרן): פירש ר' אהרן למה הגו"ן הפוכה לומר לך עד אברהם היה חרון אף של מקום בעולם, או ליקרא כ"ו ג' למה שאומר רש"י: 'ערכך, כמו ערך וכפל הכפין' לא ידעתי מאיזה לשון הוא נתוסף עוד בכ"י: וי"א שהוא כמו בואכה סדומה כמו בואכה אשורה, וזה מהוספות ר' שמעיה (עי' זכור לאברהם שם). ואף בדרשים חוסף בפירוש רש"י כמו לשמות ל"ב י"ג לדברי הכתוב לאברהם ליצחק ולישראל חוסף מהתנחומא: אם לשרפה הם זכור לאברהם וכו'. וכן גרע דברים כמו לבראשית י"א ז' הבאור למלת ונבלה ע"פ דקדוק. ובפרט ישנם הוספות שלו בכ"י

(1) ע"ד ר' שמעיה עי' אור החיים לרח"מ ע' 605; גראסס, גאלליא יודאיקא ע' 227; עפשטיין במונאסשריפט חלק מ"א (ובהוברת מיוחדת. Schemaja der Schüler und Secre- (tär Raschi's, Berlin 1897); ברלינר, בייטרדאנע ע' 17 והלאה והקדמתו לרש"י עה"ת מהדורא ב' ע' XI, ועוד מאמרי בהריווי מ"ו 311.